

temes-3

FRANCESC NADAL. Universitat de Barcelona

LA CARTOGRAFIA PARCEL·LÀRIA A CATALUNYA (1849-1897): UNA FONT GEOGRÀFICA PER A L'ESTUDI DEL MÓN LOCAL

La cartografia històrica de tipus cadastral constitueix una font geogràfica molt valuosa per al coneixement històric del món local. En primer lloc, perquè la base territorial a partir de la qual s'organitza la informació cadastral és el municipi. En segon lloc, per la quantitat i diversitat de la informació continguda en els plànols cadastrals (usos del sòl, partió dels límits municipals, distribució de la propietat...). I en tercer lloc, perquè en el cas de Catalunya, atesa la singular història del cadastre a Espanya durant els segles XVIII i XIX, una bona part dels plànols cadastrals que es van aixecar van ser obra dels ajuntaments i constitueixen, en molts casos, la primera documentació cartogràfica detallada del terme municipal (Vallejo Pousda, 2010, 81-115).

Aquest article té l'objectiu d'introduir l'estudi del món local en un tipus de documentació cadastral que va tenir un gran desenvolupament a Catalunya durant la segona meitat del segle XIX: la cartografia parcel·lària municipal. Es tracta d'un tipus de cartografia fiscal que havia experimentat un cert desenvolupament a Catalunya durant el segle XVIII arran de la implantació, entre 1715 i 1716, del Cadastre de Patiño (una implantació que, fins i tot, va donar lloc a la creació d'un cos de geòmetres). D'aquest cadastre, el llegat cartogràfic del qual encara està en bona part per estudiar, s'han conservat diversos croquis parcel·laris municipals com el de l'antic terme de Novella, situat al Pla d'Urgell. Però el document cartogràfic més notable que de moment es coneix és un plànol parcel·lari del municipi de Solsona aixecat ca. 1771 a una escala aproximada 1:11.000 (Burgueño, 2007, 42-43).

Caldrà, però, esperar a la implantació, l'any 1846, de la Contribució de Béns Immobles, Cultius i Ramaderia perquè s'activi a Catalunya la producció de plànols parcel·laris municipals. La conflictiva gestió d'aquest impost estatal, basat en un sistema força arbitrari d'assignació de quotes impositives, va fer que molts ajuntaments catalans i algunes administracions provincials d'Hisenda contractessin els serveis d'agrimensors per tal que amidessin i avaluessin les parcel·les del cadastre de rústica subjectes a gravamen fiscal. Tanmateix, la tasca d'amidament parcel·lari no va comportar, durant els primers anys d'implantació d'aquest impost, la confecció automàtica de plànols parcel·laris.

Atès que la tasca d'aixecar un plànol parcel·lari constituïa una activitat costosa econòmicament, molts agrimensors expressaven el resultat de les seves operacions d'amidament parcel·lari mitjançant la confecció d'uns quaderns anomenats, de forma genèrica, llibres d'amidament de terres. Així, a la província de Barcelona se n'han localitzat 17, elaborats entre 1847 i 1852; a la de Girona se n'han trobat una trentena, realitzats entre 1849 i 1867, i a la de Tarragona se n'han documentat 182, la major part dels quals van ser escrits entre 1846 i el final de la dècada de 1860 (Nadal, Urteaga, Muro, 2006, 23-27; Burgueño, Nadal, 2011, 127-131; Muro, 2011, 145-148). En canvi, a la província de Lleida, on no s'ha efectuat una recerca general, se n'ha localitzat un al municipi de Balaguer, elaborat el 1846, així com un grapat relatiu a diversos municipis de la plana de Lleida (Burgueño, 2007, 44). Tanmateix, aquesta producció, que havia estat predominant en algunes províncies catalanes fins a mitjans de la dècada de 1850, a partir d'aleshores va començar a minvar, de forma progressiva, en benefici de la producció cartogràfica.

La cartografia parcel·lària

El primer plànol parcel·lari municipal que es va començar a aixecar a Catalunya va ser el del municipi de Barcelona, obra de l'arquitecte i agrimensor Joan Soler i Mestres. La seva elaboració va ser fruit de la creació, l'agost de 1848, de la Comissió Provincial d'Estadística de Barcelona, una de les diverses comissions d'aquest tipus que va crear aleshores el Ministeri d'Hisenda amb la finalitat d'intentar resoldre els múltiples conflictes que ocasionava la implantació i gestió de la Contribució Territorial. I una de les primeres mesures importants adoptades pel cap d'aquesta comissió, Enrique Antonio Berro, va ser ordenar, el 2 de febrer de 1849, l'aixecament del plànol parcel·lari de Barcelona. Aquesta ordre va anar seguida d'un acord adoptat, de forma totalment independent, el 21 de març de 1849 per l'Ajuntament de Llívia, per contractar un agrimensor amb l'encàrrec que aixequés un atlas parcel·lari detallat del seu terme municipal (Nadal, 2009, 126). A partir d'aleshores, s'endegà una intensa activitat cartogràfica que es perllongaria fins l'any 1897.

Arran de diversos projectes de recerca duts a terme entre el 2004 i el 2011 per diversos membres del Grup d'Estudis d'Història de la Cartografia (Jesús Burgueño, Carme Montaner, José Ignacio Muro, Francesc Nadal i Luis Urteaga) s'ha aconseguit localitzar o documentar, de moment, un total de 252 mapes parcel·laris manuscrits corresponents a 187 municipis de Catalunya i traçats entre 1849 i 1897. Un nombre que, molt possiblement, es veurà sensiblement incrementat per recerques futures. Els estudiosos interessats en aquests mapes poden consultar el web del Grup d'Estudis d'Història de la Cartografia (www.ub.edu/gehc/), en el qual, a l'apartat de publicacions, trobaran un catàleg en línia de la cartografia parcel·laria municipal vuitcentista aplegada pels membres d'aquest grup de recerca.

La consulta d'aquest catàleg digital, realitzat per Carme Montaner i Alexandre Nobajas, no tan sols permet obtenir informació sobre aquesta cartografia, sinó fer-se una idea del seu abast geogràfic i històric. La consulta permet obtenir informació de dues maneres diferents: a partir d'un mapa de Catalunya en què l'usuari pot visualitzar tots o alguns mapes, o a partir de la lectura d'una taula en què la documentació parcel·laria està ordenada de forma geogràfica (comarca i municipi). Tant si tria una opció com l'altra, el lector pot disposar d'una breu descripció del document parcel·lari cercat (autor, títol del document, escala, any de confecció i arxiu o institució on es conserva en l'actualitat) i visualitzar, de forma electrònica, alguns d'aquests mapes. El catàleg digital també permet utilitzar diverses variables (comarca, municipi, any, autor...), de manera que es poden localitzar tots aquells municipis que van ser objecte de representació parcel·laria per part d'un determinat agrimensor o bé saber quants plànols parcel·laris municipals es van aixecar un any determinat.

El fet que aquesta cartografia no respongués a una normativa cadastral precisa, sinó a iniciatives de caire local o provincial diverses, ja sigui d'administracions provincials d'Hisenda, d'ajuntaments i juntes pericials o bé de grups de propietaris o arrendataris particulars, va fer que s'elaboressin mapes parcel·laris amb característiques cartogràfiques i geogràfiques molt variades. Així, es poden distingir dos tipus de documents parcel·laris diferents: 1) els mapes pròpiament parcel·laris en què hi són representats els límits de les parcel·les i es pot saber el

nom del contribuent, els usos del sòl i el valor fiscal de les parcel·les; i 2) els mapes de perímetres en què només es representen els límits del terme municipal.

El primer tipus de document cartogràfic és el més nombrós, amb 176 mapes. Ara bé, els agrimensors podien representar la informació parcel·laria de dues maneres diferents: o bé traçant un plànol parcel·lari format, en general, per un únic full manuscrit

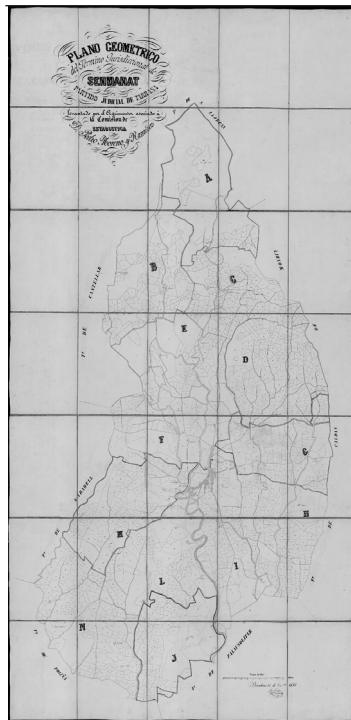
d'una grandària considerable, o bé confeccionant un atlas parcel·lari compost per un gran nombre de fulls de grandària reduïda. Aquest seria el cas, per exemple, de l'atles de Tortosa de l'agrimensor Medir Sabater i Palet, aixecat l'any 1868 i compost per 410 fulls aplegats en sis volums. La primera opció, que era la més econòmica, va ser la més comuna a Catalunya, ja que s'han localitzat 153 plànols parcel·laris. En canvi la segona, més costosa econòmicament, va ser clarament minoritària, ja que només s'han localitzat 23 atles parcel·laris. Pel que fa referència al segon tipus de mapes parcel·laris, els anomenats mapes de perímetres, cal dir que únicament se n'han localitzat set. D'altra banda, hi ha 69 documents parcel·laris sobre l'existència dels quals es posseeixen proves documentals però que, de moment, no s'han localitzat.

El caire divers d'aquesta cartografia va fer que els mapes estiguessin aixecats a escales molt diverses. El ventall va des de l'escala 1:25.000, emprada en un plànol parcel·lari de conjunt del terme municipal de Tordera, fins a l'escala 1:500 usada en alguns atles parcel·laris municipals. Ara bé, l'escala adoptada de forma més comuna va ser la 1:5.000, de la qual s'han localitzat o documentat 71 plànols parcel·laris o mapes de perímetres. A una certa distància es troben els mapes aixecats a escala 1:2.500, dels quals s'han localitzat o documentat 40, i els traçats a

escala 1:2.000, dels quals s'han localitzat o documentat 18. L'ús de l'escala 1:5.000 va ser predominant a la província de Barcelona, mentre que la utilització de les escales 1:2.500 i 1:2.000 va ser majoritària a la província de Girona.

Tot i tractar-se d'uns documents de caire estrictament fiscal, la informació geogràfica continguda en aquests mapes és, tal com s'ha assenyalat, molt diversa i d'una gran vàlua geogràfica i històrica. Així, des del punt de vista de la geografia física, hom hi pot trobar informació detallada sobre la xarxa hídrica i els re-

Plano geométrico del término jurisdiccional de Senmanat: Partido judicial de Tarrasa, aixecat per l'agrimensor Pedro Moreno y Ramírez l'any 1856 a escala 1:5.000. Arxiu: Institut Cartogràfic de Catalunya.

1
2
5
8
11
13
14
16

temes-3) (pat

cursos hídrics (rius, rieres, fonts...). Des del punt de vista de la geografia humana hom hi pot trobar, a més de la representació del parcel·lari rústic, molts altres elements geogràfics, entre els quals cal esmentar: la xarxa de comunicacions (camins, carreteres, ponts...), el tipus d'assentament humà (dispers o concentrat), les activitats industrials (fàbriques, bòbiles...), elements del paisatge rural (basses d'ús agrícola, sínies, sèquies...), elements de tipus cultural (toponímia, esglésies, oratoris...), els usos del sòl i les línies de partió municipal.

Tota aquesta cartografia va ser obra d'un petit exèrcit d'agrimensors contractats per les administracions provincials d'Hisenda, pels ajuntaments i per juntes pericials, i també per alguns grans propietaris de terres. La documentació parcel·laria localitzada ens ha permès identificar 74 cartògrafs diferents que van participar en la seva execució. Tot i que la major part dels mapes estan signats per un únic autor, n'hi ha alguns que duen la signatura de dos o més autors. L'aixecament d'aquesta cartografia va ser obra d'un conjunt molt heterogeni de cartògrafs format per agrimensors, mestres d'obres, arquitectes, matemàtics i enginyers. El grup més nombrós era el dels agrimensors, seguit pel dels mestres d'obres i el d'arquitectes. N'hi havia un parell, Jaume Padret i Jean-Antoine Laur, que eren de nacionalitat francesa (Nadal, 2009, 127-128; Muro, Nadal, Urteaga, 2008, 57-73). D'altra banda, alguns d'aquests cartògrafs, com és el cas de l'agrimensor Pedro Moreno y Ramírez, del matemàtic Llorenç Presas i Puig o del mestre d'obres Joan Papell i Llenas, van

organitzar empreses dedicades a la confecció d'estadístiques municipals de la riquesa territorial i a la producció de cartografia parcel·laria (Nadal, Burgueño, 2008, 452-453; Muro, Nadal, Urteaga, 2012). ■

Detall del *Plano geométrico del término de Solius* (Santa Cristina d'Aro), aixecat per l'agrimensor Miquel Pumarola i Bragat el 1881 a escala 1:4.000. Arxiu: Arxiu Municipal de Santa Cristina d'Aro.

Bibliografia

Jesús BURGUEÑO, «Cartografia cadastral de la província de Lleida (segles XVIII-XIX)», en Carme MONTANER; Francesc NADAL; Luis URTEAGA (eds.), *La cartografia cadastral a Espanya (segles XVIII-XX)*, Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya, 2007, p. 39-49.

Jesús BURGUEÑO i Francesc NADAL, «Amidaments de terres i plànols parcel·laris municipals a la província de Girona (1845-1895)», en Carme MONTANER; Francesc NADAL; Luis URTEAGA (eds.), *Cartografia i agrimensura a Catalunya i Balears al segle XIX*, Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya, 2011, p. 127-141.

José Ignacio MURO, «Los agrimensores y contratistas para la medición de tierras y el levantamiento de planos parcelarios en Tarragona (1845-1900)», en Carme MONTANER; Francesc NADAL; Luis URTEAGA (eds.), *Cartografia i agrimensura a Catalunya i Balears al segle XIX*, Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya, 2011, p. 143-157.

José Ignacio MURO; Francesc NADAL; Luis URTEAGA, «Un geòmetra francès a Espanya: Jean-Antoine Laur (1850-1860)», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, Barcelona: núm. 66, 2008, p. 53-73.

José Ignacio MURO; Francesc NADAL; Luis URTEAGA, «Pedro Mo-

reno Ramírez, geòmetra (1819-post 1890)», en Pedro MORENO RAMÍREZ, *Estadística territorial de la província de Barcelona. 1858*, Barcelona: Societat Catalana de Geografia, 2011, p. I-LXXI.

Francesc NADAL, «El atlas parcelario del municipio de Llivia (Cataluña) de 1849», en Héctor MENDOZA i Carla LOIS (eds.), *Historias de la Cartografía de Iberoamérica. Nuevos caminos, viejos problemas*, Ciutat de Mèxic: Instituto de Geografía (UNAM); Instituto Nacional de Estadística y Geografía, 2009, p. 123-138.

Francesc NADAL i Jesús BURGUEÑO, «Agrimensors a la província de Girona durant la segona meitat del segle XIX», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, Barcelona, núm. 65, 2008, p. 452-464.

Francesc NADAL; Luis URTEAGA; José Ignacio MURO, *El territori dels geòmetres. Cartografia parcel·laria dels municipis de la província de Barcelona (1845-1895)*, Barcelona: Institut d'Edicions de la Diputació de Barcelona, 2006, 255 p.

Rafael VALLEJO POUSSADA, «La Estadística territorial española desde 1845 a 1900. ¿Por qué no se hizo un Catastro en el siglo XIX?», *CT/Catastro*, Madrid: núm. 68, 2010, p. 81-115.